

omfattande eldkunnande. Boken har också redan fått berättigad positiv uppmärksamhet i dagstidningar och tidskrifter, varför jag inte behöver ge ytterligare referat av innehållet här, utan rekommenderar den till läsning. Läsaren blir inte besviken.

Yngve Ryd, som har beskrivit sin metod i *Oknytt* 2005:1–2, s. 1–14, ägnar årtal åt att samla material till sina böcker. Det är ett ur många sätt för forskare och arkivtjänstemän omöjligt sätt att arbeta på, och följderna är ju också att det material som förvaras i våra arkiv och som många framställningar bygger på, är hopplöst fragmentariska. Att Ryds tillvägagångssätt verkligen bär frukt är hans böcker direkta bevis på och det är inte heller frågan om en materialredovisning in absurdum som någon kanske skulle befara. Tvärtom visar böckerna, där själva texterna utgör en slags sovring, att temat snö eller eld är så mycket mer än vad tidigare framställningar gett vid handen. Fascinerande kapitel om användning av näver och tändved respektive bruket av *skierre*, dvärgbjörk, och vide som bränsle i fjällvärlden utgör exempel på det. Även rök var ju viktig, bl.a. för myggbekämpning, något som flitigt utnyttjades under den intensiva renskötselns dagar. Det sägs att rök från torkad kvanne kunde hålla borta vargar från renhjorden. Här framgår en detaljrikedom i ett kunnande som dagens urbana människor har svårt att ens föreställa sig. Att traditionella kunskaper om de biokulturella domäner, som uppstår i samspelet mellan människan och hennes närmiljö, utgör en sofistikerad och mångfacetterad verklighet, bär denna bok vittnesmål om.

Ryd visar också att det finns ett stort fält av traditionella kunskaper om biologiska resurser i närmiljön att dokumentera också i Sverige. Han håller själv på med detta. Vi kan förvänta oss att hans målmedvetna, envisa och långsiktiga arbetssätt kommer att resultera i ytterligare volymer. I sammanhanget vill jag än en gång framhålla att paragraf 8j i Konventionen om biologisk mångfald förpliktigar Sverige att för framtiden dokumentera och förvalta traditionella ekologiska kunskaper, bl.a. till fromma för den biologiska mångfalden. De diskussioner som i Sverige förts om detta, visar ofta på en fundamental brist på insikt i den komplexitet och nyansrikedom som dessa kunskaper egentligen innefattar. Ryd åskådliggör med övertygelse att sådan mångfald också förutsätter språklig och kulturell mångfald, om den överhuvudtaget skall vara meningsfull. Han visar också att sådana kunskaper fortfarande kan dokumenteras utifrån sina egna förutsättningar. Om Sverige verkligen vill leva upp till konventionens intentioner borde det

därför vara en nationell angelägenhet att se till att sådana resultatriktade personer som Yngve Ryd – det finns åtminstone ytterligare ett par som i likhet med honom hankar sig fram på stipendier och osäkra korttidsprojekt – bereds möjligheter att på heltid dokumentera detta biologiska kulturarv som snabbt försvinner. Det vore väl investerade medel för miljö- och naturvårdsmyndigheter. Samtidigt är det faktiskt direkt oansvarigt att inte utnyttja detta tillfälle att dokumentera de traditionella ekologiska kunskaper som fortfarande finns kvar. 8j förpliktigar.

Ingvar Svanberg, Uppsala

Lennart Karlsson: *Kretsen kring Haaken Gulle-son*. Carlssons Bokförlag, Stockholm 2005. 179 s., ill. ISBN 91-7203-719-9.

I var och varannan kyrka i mellersta Norrland möts besökaren av hela gestalter som betraktar församlingen med stel blick under kupiga ögonlock, vanligen fristående men ibland från sin position i ett mer eller mindre raserat altarskåp. Vi ser Sankt Rockus med sina pestsår, Sankt Nikolaus som bekymrad biskop, Sankt Göran till häst, Sankta Anna med dotter och dotterson i knät och främst av alla Madonnan själv, gudaföderskan, med enorm krona över sitt utslagna hår. Denna kavalkad av senmedeltida kultfigurer har av tradition eller slentrian tillskrivits en enda verkstad, t.o.m. egenhändigt utförda av en enda man, hälsingekonstnären Haaken Gulle-son från Fläcka by i Enånger.

Vem var då denne märklige man som anses ha skapat vår enda verkligt genuina medeltidskonst. Arkivaliska uppgifter är det snålt med. Den tidigaste är från 1700-talet, då prosten Broman (1676–1750) i Hudiksvall, författaren till Glysisvallur, noterar den stora produktionen som han anser komma från Gulle-sons verkstad, och betecknar Gulle-son som en konstig man i betydelsen konstförfaren. Ett av dessa arbeten är daterat 1520, Gulle-son har alltså varit verksam under den katolska tidens sena decennier, kanske rentav en tid därtöver. Kultbilder kunde f.ö. stå kvar länge i kyrkorna, som i Brunflo eller Ljusdal in på 1700-talet.

När den kunnige medeltidsforskaren Lennart Karlsson nu ger sig i kast med problemen kring Haaken Gulle-son går han metodiskt tillväga. Arbetet har börjat i fältet med en fotografisk dokumentation av högsta klass. Den som själv tidigare har sett flertalet av dessa skulpturer ges här genom det utsökta bildmaterialet en förnyad och

bättre studiemöjlighet. De undersköna illustrationerna är en del av bevismaterialet.

Gulleson endast målare?

Karlsson inleder med en analys av de sex signerade objekten: 1. Anna Självredje i Enånger, den enda daterade. 2. Anna Självredje i Mattmar, Jämtland. 3. Sankt Olof i Borgsjö, Medelpad. 4. Nikolausskåpet i Hälsingtuna. 5. Madonnan i Forsa. 6. Mariaskåpet i Bollnäs; de tre sista från Hälsingland. Samtliga dessa är signerade med Haaken Gullesons namn i varierad stavning och grad av förkortning. Fem av dem har gemensam skulptural prägel. Bollnäsmodonnan räknas ej dit utan är ett importarbete, försett med detaljer av lokal karaktär.

Texterna med svårtolkade versaler och frakturskrift har vållat bekymmer och författaren har sökt och fått hjälp av Birger Bergh, Anna Nilsén, Jan Öberg, och den som följt med i fältet är hans latinlärare Sven Zethelius.

Skulpturgruppen i Enånger har den mest fullständiga signeringen IAAK HAAKEN GULLESON MALER, med dateringen 1520. I övrigt är textinnehållet främst böner om hjälp. Madonnan i Forsa har därtill uppgift om donatorerna. En av de namngivna var Herr Lars, präst i Forsa 1522.

Det är helt klart att Haaken Gulleson står för den polykroma utsmyckningen. Karlsson stannar kategoriskt härvid. Därmed lanserar författaren ett nytänkande och vänder upp och ned på etablerade värderingar. Han bortser totalt från den vedertagna åsikten att yrkesbeteckningen MALER, målare, kan ha en mångsidig innebörd som verkstadsledare, entreprenör och kunnighet i både måleriteknik och bildhuggararbete.

Karlsson tar inte upp till diskussion välkända lübeck-erkonstnärer och mångfrestare som Bernt Notke eller Johannes Stenrat med flerfaldiga funktioner dokumenterade av bl.a. Jan Svanberg, Margareta Kempff och Sten Karling. Karlsson slår fast att Haaken Gulleson till följd av sin signering enbart kan knytas till polykromi och färgsättning och går här i polemik främst mot Henrik Cornell och Ingrid Swartling.

De okända bildhuggarna

Bildhuggeriet är under alla omständigheter utfört av olika händer. Fem av de signerade arbetena, tillika med ett stort antal osignerade och väl beskrivna, inordnas i samma grupp, utförda av en god bildhuggare med "högst påtaglig särprägel", överlägsen övriga mindre skickliga medarbetare. Det råder klar kvalitetskillnad och författaren framhåller att analysen i nuvarande forskningsläge

kräver stor försiktighet och talar om beslutsvända.

Mästaren till den mest kvalificerade gruppen får ett arbetsnamn som är förvirrande, beteckningen Gson X:1. X står för oidentifierad och eftersom nr 1 inte följs av 2 och 3 etc. för andra medverkande, som otvivelaktigt funnits, kan man stryka denna siffra. Men är det då så säkert att den anonyme X:1 inte är Haaken Gulleson själv? Är det uteslutet att den som skriver sig MALER inte själv kan ha hållit i mejsel och bildhuggarklubba? Recensenten känner ett smygande tvivel. Jag hade trots allt väntat mig ett omnämnande av den internationellt kände konstnären Notke (ca 1440–1509), verksam en generation före norrlänningen. Notke skrev sig också enbart som Maler, men utförde därtill kvalificerat bildhuggeri styrkt med signerade inskriptioner inuti apostlabilder med uppgifter om namngivna gesäller. Ett långväga men dock parallellfall.

En jämtländsk filial

Att den stora produktionen fordrade insatser av flera medarbetare är givet. Inte bara när det gällde skulpturerna utan även polykromin och bemålningen av altarskåpens flygeldörrar. Karlsson har säkert rätt när han vill föra materialet till skilda filialer. Särskilt intressant är den som han vill förlägga till Jämtland med dess täta bestånd av kultbilder. Detta landskap var det svenska ärkestiftets yttersta utpost i väster med det unika förhållandet att samtidigt vara dansknorskt land. Geografiskt var avståndet härifrån till Enånger i Hälsingland väsentligt längre än till Norge. Den täta förekomsten i Jämtland har dessutom varit ännu större med tanke på hur den övernitiska landsprosten Erik Andersson (1490–1563) raskt undanförde allt papistiskt gods från de kyrkor som var honom direkt underställda. Man kan med fog säga att hans prästgård i Oviken blev landets kyrkliga fäste, medan den civila förvaltningen dirigerades från Frösö kungsgård av den norske ståthållaren. Karlssons hänvisning till de flandriska altarskåpens möjliga influens är här extra intressant eftersom det sedan 1503 fanns ett sådant just i Oviken. (Undanförelsen av det praktfulla altaret till Ljusdal, där det ännu står, har recensenten f.ö. behandlat i en gemensam utgåva med författaren i Ljusdal-Oviken 1999.

Samtidigt som det dyrbara skåpet avlägsnades försvann också de enklare kultbilderna, som bör ha varit många i en vallfartskyrka. Om man karterar de bevarade ligger de som en krans runt Oviken.

Detaljiakttagelser

Det goda bildmaterialet erbjuder många spännande detaljer, som t.ex. att Sankt Görans riddarutrustning i Bjuråker har en tjock f.d. förgylld ordenskedja med Gyllene skinnen. Prinsessornas kronor, i likhet med helgonens och framför allt Mariagestaltens är av enorma dimensioner, stundtals så stora att de borde glida ner från hjässan. Karlsson framhåller att det knappast kan ha varit statusarbete att sätta samman träkronor av smådelar. Metallkronor har funnits, varav inga finns bevarade, men postament för en numera försvunnen sitter på Sankt Olof i Bollnäs (bild 78). De bör ha funnits åtskilliga på just Mariabilderna eftersom det anses att den löstagbara kronan kunde lyftas av och vid vigsel utlånas till kyska brudar. En förgylld metallkrona i jätteformat är nu museiföremål från Skepparslövs kyrka, tillverkad i Vä. Man hade gärna velat se den här i bild som jämförelsematerial.

Avslutningsvis tackar man Lennart Karlsson för den briljanta bildkavalkaden, för de omsorgsfulla analyserna, för de nyttiga tillbakablickarna och de enskilda helgonens historiska bakgrund och för ett helt nytt grepp vid studiet av en sedan länge känd namnkunnig skapare av den senmedeltida konstens mångfrestare, målare, entreprenör och kanske också skulptör, trots författarens energiska förnekande. Det kommer självfallet att uppstå diskussion om en så intressant nytolkning och det som författaren kallar trovärdighetströskel.

Maj Nodermann, Stockholm

Berit Synnøve & Jostein Flo: *Det norske Båhuslen og Norges ukjente hovedstad Konghelle (Kungälv). En historisk og kulturell oppdagelsesreise*. Andresen & Butenschøn, Oslo 2005. 152 s., ill. ISBN 82-7694-179-6.

Sedan början av 1990-talet har en alltmer tilltagande ström av normmän under sommartiden sökt sig över gränsen till det tidigare norska landskapet Bohuslän. Viktiga faktorer bakom detta gränsöverskridande har varit detta landskaps närhet till den befolkningstäta Osloregionen, liksom skärgårdsnaturen i kustbandet, men även den förmånliga norska kronkursen i förhållande till den svenska från 1992. De turistande normmännen har färdats i sina ofta påkostade turistbåtar eller valt att köra bil och då i en del fall haft med sig cyklar och campingvagnar. De har campat, hyrt lägenheter, hotellrum eller fr.o.m. 1993 i en kraftigt ökande omfattning köpt fritidshus.

Denna snabba utveckling på turistfronten fick tidningen *Göteborgs-Posten* att sommaren 2003 använda rubriker som "Bohuslän blir alltmer norskt", "Rena invasionen från Norge", "Normmän invaderar kusten" och "Bohuslän snart norskt igen" just med hänvisning till normmännens omfattande intåg i Bohuslän. Denna process under senare år dokumenterar och analyserar jag inom ett pågående forskningsprojekt med titeln "Normmän i möte med Bohuslän".

Nu har det norska författarparet Berit Synnøve och Jostein Flo i bokform gett ut en kulturhistorisk turisthandledning med titeln *Det norske Båhuslen*. Författarna som till professionen är farmaceut respektive civilekonom och ingenjör har vistats i Bohuslän under längre perioder och gjort ett flertal rekognoseringsresor i landskapet. De har också tagit del av en omfattande historisk litteratur om Bohuslän. De kommenterade resmålen har genomgående anor tillbaka till Bohusläns norska tid, dvs. före 1658. Det gäller såväl förhistorisk tid, med ett betydande antal fornminnen, som historisk tid. I det senare fallet är kungarnas, krigsherrarnas och adelsgårdarnas historia central, liksom bevarade kyrkobyggnader och ruiner. Boken är pedagogiskt väl upplagd, lättskriven och rikt illustrerad med färgfoton som i första hand författarna har tagit.

Avsikten med boken är att upplysa de turistande normmännen om Bohusläns rika och spännande norska historia för att de med inspiration häri skall ge sig ut på egna upptäcktsfärder i landskapet. Vid mina fältarbeten i Bohuslän på senare år har jag inte sällan hört normmän och även bohusläningar säga att "det här är ju gammalt norskt land", utan att informanterna vetat så mycket om förhistorien. Här kan denna bok på ett lättfattligt sätt fylla en kunskapslucka, varken i Norge eller Sverige har Bohusläns norska historia fått någon framträdande plats i skolans historieböcker och undervisning. En yngre radioreporter, uppväxt i Bohuslän, framhöll nyligen att "Gustav Vasa och Gustav II Adolf var ju inte mina kungar".

Bohuslän har många gånger spelat en viktig roll i Norges nationella historia. Det gäller t.ex. trekungamötet i Kongahälla (Kungälvs medeltida namn fram till 1600-talet) år 1101. Denna stad med anor tillbaka till 900-talet var vid några tillfällen under medeltiden Norges huvudstad, bl.a. under Sigurd Jorsalafar (1103–1130), och även en central handelsort i Norge. Av den anledningen har boken fått underrubriken "Norges ukjente hovedstad Konghelle (Kungälv)". Författarna skriver också att "for oss nordmenn er det med en viss andaktsfølelse vi